

„Veď mě od neskutečného ke skutečnému! Veď mě ze tmy ke světlu! Veď mě ze smrti k nesmrtnosti.“
(*Brhadáranjakópanišad*)

Starověcí indiští mudrci, ršiové, se domnívali, že vesmír představuje předivo vztahů, že věci, které se jeví, jako by stály samy a odděleně, jsou ve skutečnosti spjaty s jinými věcmi. Proto hledali vyšší moudrost než pouhé světské znalosti a soustředili svou pozornost především na hledání odpovědí na ty nejzávažnější otázky lidského bytí: o uspořádání světa a místa, které v něm zaujímá člověk, o jeho podstatě, schopnostech a možnostech. Své poznání shrnuli do upanišad, nejdůležitějších indických posvátných textů, které představují základ hinduismu a jógy i východisko Buddhova učení.

Třináct nejstarších a hlavních upanišad ze sanskrtských originálů přeložil Dušan Zbavitel. Texty doprovodil i podrobnými poznámkami na základě starých komentářů (mj. Šankary a jiných myslitelů) i poznámek moderních indických a západních badatelů či překladatelů.

DharmaGaia

9 788086 168534 2

Upanišady

Upanišady

Přeložil
Dušan Zbavitel

DharmaGaia

DharmaGaia

Upaniřady

Přeložil Duřan Zbavitel

DharmaGaia
Praha 2004

Předmluva

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Upanišady / [ze sanskrtských originálů přeložil a úvodem a poznámkami doprovodil Dušan Zbavitel]. – 1. vyd. – Praha : DharmaGaia, 2004

233–247* 14(540)

* upanišady

* indická filozofie – starověk

* texty

* komentovaná vydání

22/24 – Náboženství Dálného východu.

Indická náboženství. Hinduismus. Buddhismus

Translation & Preface © by Dušan Zbavitel, 2004

ISBN 80–86685–34–9

Když někdy ve druhém tisíciletí př. n. l. dorazili do severozápadní Indie při velkém stěhování národů Árijové, předkové většiny dnešních severoindických obyvatel, přinesli si s sebou mnoho náboženských představ pocházejících ze společného indoevropského odkazu. Na indické půdě, kdesi na území dnešního Pákistánu a Paňdžábu, je pak do tvořili, pravděpodobně i smísili s některými prvky víry svých předchůdců, nositelů veliké kultury z poříčí Indu, a dali jim podobu takzvaného védského náboženství. Tento název dostalo podle *véd*, souboru obětních a oslavných hymnů adresovaných různým bohům, a pozdějších komentářů k nim. Nepoužívali k jejich zaznamenání písmo – v rané védské době je patrně ještě vůbec neznali – ale to je v jejich slovesné tvorbě nijak neomezovalo. Protože tyto hymnické písně a způsob provádění obětí, které doprovázely, považovali za něco, co lidem vnukli prostřednictvím svatých zřeců *ršiů* samotní bohové, aby lidi poučili, jak je správně uctívat, obdařili je gloriolou posvátnosti a neměnnosti. A k tomu, aby v nich i při absenci jakéhokoli písemného záznamu nedošlo ani k sebemenším změnám, vytvořili si složitý a důmyslný systém jejich uchovávání výhradně ústním podáním, jemuž vděčíme za to, že se nám védské texty dochovaly až do svého mnohem pozdějšího písemného zaznamenání naprosto věrně a bez jakékoli obsahové, ale i jazykové, a dokonce i fonetické změny.

Úkol uchovávat tyto hymny a přinášet jménem celé védské komunity bohům oběti připadl *bráhmanům*, po duchovní (i když ne materiální a mocenské) stránce nejvyšší vrstvě neboli *varně* hierarchicky uspořádané védské společnosti; pro své monopolní právo zprostředkovávat ostatním styk s bohy byli nadřazeni i bojovníkům neboli *kšatrijům*,

příslušníkům druhé *varny* a držitelům světské moci, z jejichž řad se později rekrutovali králové a šlechta. *Bráhmani* tento svůj monopol bedlivě střežili a s vývojem staroindické společnosti ještě dál posilovali. Díky svým výhradním znalostem védských textů a obětních praktik, které předávali opět jen svým bráhmanským nástupcům, mohli jedině oni působit nejen jako obětníci, ale i jako rádcové panovníků a učitelé ostatních, astrologové a lékaři, a výsadní postavení intelektuální elity si v hinduistické společnosti udrželi dodnes.

Védské hymny a oběť

Védské hymny byly rozděleny do čtyř sbírek (*sanhit*). Jako celek nejstarší Rgvéda o deseti knihách s 1028 písněmi obsahuje hlavně hymny na různé védské bohy, Sámavéda většinou opakuje písně předchozí sbírky, ale udává jejich správný zpěvný přednes, a Jadžurvéda, rozdělená na Černou a Bílou, uvádí obětnické formule; k nim byla pak přiřazena jako čtvrtá – ale ne vždy uznávaná za stejně posvátnou – Atharvavéda, v níž převládají verše magického a kouzelnického charakteru.

Všechny tyto texty se obracejí na bohy, vládce nad živly a přírodními silami, kteří postihují lidi pohromami, ale jejich dobré skutky, především oběti, odměňují syny, dobyt看em, dobrým zdravím a dlouhým, spokojeným životem. Bohů je velké množství. K těm, které védští lidé oslovují nejčastěji, patří král bohů Indra, bůh ohně Agni, měsíční bůh obětního nápoje Sóma, strážce vesmírného řádu Varuna, slunce Súrja, Jitřenka Ušas a další. A jediným způsobem, jak si získat jejich přízeň a vyprosít si jejich dary, je obrátit se na ně prostřednictvím *bráhmanů* správně provedenou obětí.

Důraz je tu položen především na ono správné provádění oběti, bezchybný přednes textů i přesné dodržování pravidel při všech manuálních úkonech, od stavby obětního oltáře až po vkládání a vlévání obětin do ohně. O to, aby oběť probíhala přesně podle stanovených předpisů, se starají specializovaní obětníci: *hótarovou* doménou jsou obětní texty, *adhvarju* má na starosti správné provádění všech obět-

ních úkonů, *udgátar* odpovídá za zpěv. A vedle nich je tu ještě kněz zvaný *bráhman* (tento název byl pak rozšířen na všechny příslušníky kněžské *varny*), největší znalec všech složek rituálů, který dohlíží na správný průběh oběti a opravuje případné chyby.

Oběti jsou vždy zápalné, ale jsou různého druhu – každodenní i příležitostné, malé i velké, prosté i mimořádně významné. Největší a nejsložitější je oběť koně *ašvamédha*, se kterou se čtenář *upanišad* setká hned na začátku té nejstarší, *Brhadáranjaky*,¹ a kterou máme v indických dějinách doloženou ještě dlouho po skončení védského období, v prvním tisíciletí n. l. Tuto oběť mohl uspořádat jedině král natolik mocný, že si směl činit nárok na titul „světovládce“. Dal při ní vypustit koně s příznivými znaménky na těle, aby se volně, ale pod dohledem ozbrojené družiny toulal po dobu jednoho roku, kudy se mu zlíbí. Panovník cizího území, na které se zatoulal, musel buď uznat mocenskou nadřazenost majitele koně, nebo s ním válčit. Po roce zahnal družina koně zpět do královského sídla, kde byl při tří denním obřadu obětován bohům.

Oběť je alfou a omegou védského náboženství; přisuzují se jí ty nejmocnější účinky. Obětí byl stvořen svět, obětí vznikly z prvotního *puruši* čtyři společenské stavy, obětí je možné dosáhnout od bohů všeho. Dokladem významu přisuzovaného ve starším védském období oběti je i skutečnost, že ona neznámá síla, v níž se skrývá tajemství účinnosti oběti, bývá nazývána *brahma*, tedy slovem, kterého později *upanišady* používají nejčastěji k označení nejvyššího vesmírného principu a základu všeho bytí.²

[1] Název každé *upanišady* tvoří slovní složenina, obsahující ve své první části vlastní název toho kterého textu a ve druhé sanskrtské slovo *upanišad*; obě tyto složky jsou pak spojeny podle pravidel sanskrtské fonetiky, podle nichž například koncové *-a* jednoho slova dává ve spojení s následujícím *u-* slova následujícího samohlásku *-ó-*, tedy třeba *Brhadáranjaka + upanišad = Brhadáranjakópanišad*; pro zjednodušení však používáme většinou jenom vlastní název textu, v daném případě tedy *Brhadáranjaka*.

[2] Bližší podrobnosti o védských sbírkách a obětech nalezne čtenář ve studii Petra Vavrouška „K védské literatuře, mytologii a kultu“, přiřazené k výboru z překladů Oldřicha Friše *Védské hymny* (DharmaGaia, Praha 2000, str. 111–177).

- 25 „Jsi hlupák,“ řekl Jádžňavalkja, „jestliže si myslíš, že [srdce] může být jinde než v nás. Vždyť kdyby bylo jinde, sežrali by je psi nebo by je rozklovali ptáci.“
- 26 „Co je základem tebe a tvého těla?“ „*Prána*.“ „Co je základem *prány*?“ „*Apána*.“ Co je základem *apány*?“ „*Vjána*.“ „Co je základem *vjány*?“ „*Udána*.“ „Co je základem *udány*?“ „*Samána*. Ono já není to ani to. Je neuchopitelné, protože je nelze uchopit. Je nezničitelné, protože se nezničí. Je nelpějící, protože nelpí. Je nespoutané, netrpí, není zraňováno. To je oněch osm příbytků, osm světů, osm bohů, osm osob. Táži se tě na onu osobu, o níž učí *upanišady*, která rozkládá a skládá ony osoby a překračuje je. Jestliže mi o ní nepovíš, rozletí se ti hlava.“ Šákalja ji neznal a hlava se mu rozletěla. Jeho kosti ukradli lupiči, domnívajíce se, že je to něco jiného.
- 27 [Jádžňavalkja] pak řekl: „Vznešení *bráhmani*, kdo z vás chce, ať se mě ptá, nebo se mě ptejte všichni. Kdo z vás chce, toho se budu ptát, nebo se vás budu ptát všech.“ Ti *bráhmani* se však neodvážili.
- 28 I otázal se jich těmito slokami:
 Jaký je statný strom, takový vpravdě je člověk:
 jeho vlasy jsou listy, kůže jeho je vnější kůra.
 Z jeho kůže prýští krev, z kůry míza;
 teče z jeho poraněné kůže jako šťáva z udeřeného stromu.
 Maso je jeho vnitřní kůra, šlachy vlákna dojísta,
 kosti vnitřní dřevo, morek je podobný míze.
 Když je strom poražen, vyrostе znovu z kořenů;
 z jakých kořenů vyrostе člověk, je-li poražen smrtí?
 Neříkejte, že ze semene – to se rodí jen ze živého,
 jako z výhonku strom, aniž předtím zemřel.
 Vytrhnou-li strom i s kořeny, už znovu nevyrostе.
 Z jakých kořenů vyrostе člověk poražený smrtí?
 Ač zrozen, už se nezrodí; kdo by ho zplodil znovu?
 Poznání, blaho, *brahma*, dárcův dar, nejvyšší útulek
 [případnou] tomu, kdo pevně stojí a toto ví.

IV.

1.

- 1 Džanaka z Vidéhy zasedal, když k němu přišel Jádžňavalkja. [Král] mu řekl: „Proč jsi přišel, Jádžňavalkjo? Kvůli dobytku, nebo kvůli učené disputaci?“ „Kvůli obojímu, veličenstvo,“ odvětil.
- 2 „Poslechnu si, co ti kdo řekl.“ [Džanaka pravil:] „Řekl mi Džitvan Šailini, že řeč je *brahma*.“ „Šailini řekl, že řeč je *brahma*, jak by mluvil ten, kdo má matku, otce a učitele, neboť co má ten, kdo nemluví? Řekl ti také, co je jeho příbytkem a oporou?“ „To mi neřekl.“ „Pak je to *brahma* jednoohé, veličenstvo.“ „Pověz nám to ty, Jádžňavalkjo!“ „Řeč je jen jeho příbytkem a prostor oporou. Je třeba je uctívat jako poznání.“ „Co je podstatou tohoto poznání, Jádžňavalkjo?“ „Právě řeč, veličenstvo,“ odvětil. „Vždyť řečí, veličenstvo, poznáváme přítele. Právě řečí poznáváme Rgvédu, Jádžurvédu, Sámavédu, Atharvavédu, pověsti, stará vyprávění, vědu, *upanišady*, sloky, *sútry*, výklady, komentáře, oběti, obětiny, potravu a nápoje, tento svět i onen svět a všechny bytosti. Řeč je nejvyšší *brahma*, výsosti. Kdo to poznal a uctívá je takto, toho řeč neopouští, všechny bytosti se k němu utíkají; stav se bohem, dojde až k bohům.“ „Dám ti tisíc [krav] s býkem jako slon,“ pravil Džanaka z Vidéhy. Jádžňavalkja řekl: „Můj otec soudil, že [učitel] nemá přijmout dar, aniž poskytl poučení.“
2. Nejasnou větu o matce, otci a učiteli interpretuje Šankara tak, že takto hovoří ten, koho postupně učili matka, otec a učitel.
- 3 Poslechnu si tedy, co [ještě] ti kdo řekl.“ „Udanka Šaulbájana mi řekl, že životní dech je *brahma*.“ „Udanka Šaulbájana řekl, že životní dech je *brahma*, jak by mluvil ten, kdo má matku, otce a učitele, neboť co má ten, kdo nedýchá? Řekl ti také, co je příbytkem životního dechu a jeho oporou?“ „To mi neřekl.“ „Pak je to *brahma* jednoohé, veličenstvo.“ „Pověz nám to ty, Jádžňavalkjo!“ „Životní dech je jen jeho příbytkem a prostor oporou. Je třeba je

IV.

- 1 Ten, který stvořil se sám, prorazil otvory ven, a proto vidí člověk ven, nikoli dovnitř sebe. Kterýsi mudrc však, toužící po nesmrtelnosti, stočil zrak a spatřil *átmana*.
- 2 Pošetilci jdou za vnějšími tužbami a padají do nastražené smyčky smrti, ale moudří, kteří pochopili nesmrtelnost, nehledají stálé zde mezi nestálým.
2. Š.: „Přirozený sklon člověka setrvávat u vnějších objektů, jež jsou odlišné od *átmana*, je překážkou uvědomění si sebe sama. Je to *avidjá* čili nevědomost. Jinou překážkou vytvořenou nevědomostí je toužení – touha požívat, ať už zde na tomto světě nebo po smrti v nebi. Nevědomost a touha jsou tak hlavními překážkami sebepoznání.“
- 3 Tím, čím člověk poznává podobu, chuť, vůně, zvuky a doteky milostné, tím jediné poznává. Co tu zbývá? Právě toto je To.
3. Š.: „Protože sebepoznání je jemné a hluboké, opakuje [Jama] představu z předešlé sloky.“ Výraz To (*tat*) používají *upanišady* pro *brahma* velmi často.
- 4 Když myslí na velikého, všudepřítomného *átmana*, jímž spatřuje obojí – stav spánku i stav bdění – moudrý se nermoutí.
4. SN: „Člověk prožívá tři stavy vědomí: bdění, snění a hluboký [bezesný] spánek. V bdění fungují smysly a myšlení, při snění jenom myšlení. Hluboký spánek se pak vyznačuje tím, že v něm chybí smysly i myšlení. *Átman* přihlíží činnosti v bdění a snění i při jejich absenci v hlubokém spánku. Všechny relativní stavy jsou podrobeny změně. *Átman* jako přihlížející všem změnám je neměnný. Člověk, který poznal sebe sama jako nehynoucího *átmana*, je osvobozen od strachu a starostí.“
- 5 Kdo poznal tohoto pojídače medu jako živoucího *átmana*, který je nablízku, i jako pána minulého i budoucího, nestrání se ho. Právě toto je To.
5. Ale PO překládá závěr první věty: „...ten [*átman*] se před ním neskrývá.“ Š.: „Pojídač medu je poživatel plodů skutků,“ to jest *átman*. SN překládá závěrečná slova „neskrývá se před jinými“ a zdůvodňuje to: „Pokud člověk považuje *átmana* za omezeného a podrobeného zániku,

prožívá strach a snaží se skrýt své myšlenky a jednání před jinými. Když však pozná *átmana* jako jediné reálného a nezničitelného, nemá už důvod jednat potají. Říká si: ‚Neexistuje nikdo kromě mne. Proč bych se měl bát?‘ Když člověk odloží klam duality a pozná, že existuje jediné neduální *átman*, je bez bázně.“

- 6 Ten zná jej, kdo spatřil toho, který se napřed narodil z askeze, potom se narodil z vod, vstoupil do sluje srdce a tam se spolu se živly nalézá. Právě toto je To.
6. Pro komplikovanou použitou gramatickou vazbu je tato pasáž sporná a její překlady se navzájem značně liší. Například PO ji překládá: „...který se narodil před žarem, který se narodil před vodami, který vidí skrze živé bytosti. Když vstoupí do sluje srdce, [člověk] spatří tam pobývacího.“ Domnívá se, že „žár“ a „vody“ se vztahují k prvopočátečním silám procesu stvoření. SN komentuje: „V touze po tvoření podrobilo se *brahma* intenzivnímu přemýšlení. Prvním výsledkem procesu jeho myšlení byl Hiranjagarbha čili světová duše. Z ní vzniklo pět živlů, které vytvořily všechno tvorstvo – bohy, lidi, zvířata, ptáky, rostliny atd. Nato vstoupilo *brahma* do jejich těl jako jejich duše. Takto individualizované sídlí v srdci všech, obklopeno *pránami* a orgány, a vnímá různé objekty. Hiranjagarbha i individuální duše mají jako potomci *brahma* stejnou přirozenost jako *brahma*, tak jako šperk ze zlata není ničím jiným než zlatem.“
- 7 Ta Aditi, která vzniká spolu se životem, božská, vstoupila do sluje srdce a přebývá tam – ona, jež se zrodila se živly – a právě toto je To.
7. Také tato část bývá překládána a interpretována různě. Zatímco například SR pojímá Aditi, často označovanou za matku bohů, jako jakousi Matku Přírodu, ztotožňuje SN tuto bytost s bohem Brahmou, první manifestací Vesmírného ducha *brahma*.
- 8 Oheň ukrytý mezi dvě dřívka, pečlivě chráněný jako zárodek těhotnými ženami, nechť uctívají každodenně bdělí lidé obětinami. Právě toto je To.
8. Při védských obětech se oheň rozdělával dvěma dřívky, ze kterých horní je často přirovnáváno k mužskému pohlavnímu údu a spodní k ženskému lůnu.

II.18–19	265	I.116.12	47
II.23	321	I.117.22	47
V.3	213	I.164.4	365
V.15	370	I.164.12	328
		I.164.20	318, 361
<i>Mundakópanišad</i>		III.62.10	88, 98, 363
I.1.4–5	13	IV.26.1	30
I.1.9	200	IV.27.1	206, 365
II.1.8	333	IV.40.5	289
II.2.10	370	VI.47.18	48
III.1.1–2	361	X.10	349
		X.81.3	356
		X.90	314
<i>Prašnopanišad</i>		X.90.3	136
I.8 387		X.121	357
III.5	202	X.121.3	362
V.2	385	X.129.10	12
		X.184.1–3	102
<i>Taittirijópanišad</i>			
II.2	389	<i>Sánkhjakáriká</i>	47
II.4	87		349
Rgvéda		<i>Taittirijabrahmana</i>	
I.91.16	240	III.1.8	267
I.91.18	240		
I.114.8	364		

Obsah

Předmluva	5
Seznam zkratk	17
Brhadáranjakópanišad	19
Čhándogjopanišad	105
Aitaréjopanišad	198
Taittirijópanišad	209
Kaušítakjupanišad	231
Íšopanišad	254
Kathópanišad	267
Kénópanišad	297
Mundakópanišad	306
Prašnopanišad	325
Mándúkjopanišad	343
Švétášvatarópanišad	348
Maitrájanjopanišad	373
Seznam použité literatury	408
Rejstřík vybraných jmen a pojmů	411
Seznam citací a odkazů sanskrtských textů	445

Upanišady

Ze sánskrtských originálů přeložil a úvodem
a poznámkami doprovodil Dušan Zbavitel.

Vydalo nakladatelství DharmaGaia
v Praze roku 2004.

Odpovědný redaktor Lumír Kolíbal.
Odborná spolupráce Lubomír Ondračka.
Jazyková spolupráce Monika Horsáková.
Typografie, sazba a obálka M&R Třešňákovi.
Tisk S-tisk Vimperk. 1. vydání.
ISBN 80-86685-34-9

DharmaGaia, Uhelný trh 1, 110 00 Praha 1
tel. (+420) 224 238 551,
e-mail: dharmagaia@atlas.cz
web: www.dharmagaia.cz

Distribuce:
Kosmas, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2,
tel. /fax +420 222 510 749, 222 515 407,
kosmas@kosmas.cz, www.kosmas.cz